

ATATÜRK VE TÜRK DİLİNDE REFORM

TALÂT TEKİN*

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndan sonra birbiri ardına giriştiği ve gerçekleştirdiği reformlar arasında dil reformunun, eğitim-öğretim ve kültür hayatımızla doğrudan doğruya ve çok sıkı şekilde olan ilgisi ve ilişkisi bakımından, apayrı bir değeri ve önemi vardır. Başlangıcı Tanzimat dönemine kadar giden dil reformu sorunu, 1928'de gerçekleştirilen yazı devriminden sonra ve onun doğal bir sonucu olarak yeniden ele alındı. Atatürk, 1932 Temmuzunda dil işlerinin düşünülmesi zamanının artık geldiğini belirterek, "Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmek" için 12 Temmuz 1932'de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'ni kurdurmuş, aynı yılın sonbaharında da "Türk dilini menşelerine, ilmî, medenî ihtiyaçlara ve müstakbel inkişafına göre tetkik ve tesbit etmek" üzere İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'nda I. Türk Dil Kongresini toplamıştı. Böylece, Tanzimat döneminde gazeteciliğin gelişmesi ile başlayan ve Meşrutiyet döneminden beri de başlıca şair, yazar ve gazetecilerin çabaları ile sürdürülen dil reformu ilk olarak Cumhuriyet döneminde devletçe ele alınıyor ve resmî nitelik kazanıyordu.

Atatürk reformları bir şeyi kaldırıp yerine yenisini koymak şeklinde olmuştur. Siyasi reform veya rejim reformu ile saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilân edilmiştir. Lâisizm veya lâiklik ile hilâfet kaldırılmış, din ve devlet işleri birbirinden ayrılmıştır. Hukuk reformu ile İslâm hukukuna dayalı şeriat kaldırılmış, yerine Batı dünyasının yurttaşlık yasası kabul edilmiştir. Yazı reformu ile Arap alfabesi yerini Latin kökenli yeni Türk alfabesine bırakmıştır. Yazı reformundan sonra girilen dil reformu ile kaldırılmak istenilen şey ise Osmanlıca dediğimiz geniş ölçüde Arapça-Farsça kelime ve gramer kuralları ile yüklü resmî dil ile bilim dilinde ve eğitim-öğretimde kullanılan Arapça-Farsça terimler idi.

Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından girilen dil reformunun anlam ve önemini daha iyi kavrayabilmek için Türk dilinin başlangıçtan Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği evrelere kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı.

Orhon Türkçesi

Türk dili, genellikle bilindiği gibi, içine Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Korecenin de girdiği Altay dilleri ailesinin bir üyesi sayılmaktadır. İslâm dünyası ile temasa gelmeden önce, yani 8. ve 10. yüzyıllar arasında, Türkçede pek az yabancı kökenli kelime vardı. Bunlar, Türkçenin o dönemlerde ilişkide bulunduğu diller olan Çince, Tibetçe, Hotanca, Toharca ve Sağıdcadan gerekli görüldüğü için alınmış kültür kelimeleri ile Sanskrit, Pehlevî ve Süryanî dillerinden Türkçeye geçmiş dinî terimlerdi. Sayıca pek az olan bu yabancı kökenli kelimeler Türk dilini esas bakımından değiştirmeyen, onun öz güzelliğini bozmayan ve her dil için doğal ve normal sayılabilecek olan alıntılardı.

Türkçenin günümüze kadar gelebilen en eski örnekleri, bilindiği gibi, 8. yüzyılın ilk yarısından kalan Orhon yazıtlarıdır. Orhon Türkçesinin, Türkçenin bu en eski lehçesinin ne kadar yalın ve ne kadar arı-duru bir dil olduğunu göstermek için Orhon yazıtlarından kısa bir alıntıda bulunmak yararsız olmayacaktır:

Üze kök tengri, asra yağız yer kılntukda, ekin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlnta üze eçüm apam İştemi Kağan, Bumın Kağan olurmuş. Olurupan Türük bodunıng ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş. Tört bulung kop yağı ermiş. Sü sülepen, dört bulungdaki bodunıg kop almış, kop baz kılınmış. Başlıgıg yüküntürmiş, tizliğıg sökürmiş. İlgerü Kadırkan yışka teği, kırü Temir Kapıgka teği konturmuş.

“Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım dedelerim İştemi Hakan, Bumın Hakan (Hükümdar olarak) oturmuşlar. (Hükümdar olarak) oturup, Türk halkının devletini yönetivermiş, yasalarını düzenleyivermişler. Dört taraf hep düşman imiş. Ordular sevk ederek dört taraftaki halkları hep zaptetmiş, hep bağımlı kılmuşlar. Mağrurlara baş eğdirmiş, güçlülere diz çöktürmüşler. Doğuda Kadırkan dağlarına kadar, batıda (da) Demir Kapı'ya kadar (yönetimleri altındaki halkları) yerleştirmişler.”

Kül Tigin yazıtından alınan yukarıdaki parçada *kağan* ünvanı dışında hiçbir yabancı kelime yoktur. Bugün kullandığımız yabancı kökenli “mavi” yerine *kök*, yani *gök*, “insan” yerine *kişi*, “halk” yerine *bodun*, yani “boyalar”, “devlet” yerine *il*, “kanun” yerine *törü*, “tanzim etmek” yerine *ilmek*, “taraf” yerine *bulung*, “düşman” yerine *yağı* “tâbi” yerine *baz* (bağlamak fiilinden -z eki ile sıfat), “mağrur” yerine *başlıg* “başlı”, “iskân etmek” yerine *kontur*- “kondurmak” kullanılmıştır.

Orhon Türkçesinde yabancı kökenli kelimelerin sayısı gerçekten çok azdı. Bunlar *kağan* “hükümdar”, *katun* “hükümdarın eşi, Hatun”, *tigin* “prens”, *kuñcu* “prens”, *sengün* “general” vb. gibi unvanlarla *yinçü* “inci”, *çıntan*, “sandale ağacı”, *eşgiti* “ipekli kumaş”, *tuğ* “sancak” vb. gibi maddi kültür kelimeleri idi.

Uygurca

Orhon Türkçesinin devamı sayılan ve 9. yüzyıl ortaları ile 13. yüzyıl ortalarına kadar süren dönemde kullanılan Uygurcada veya Uygur yazı dilinde de pek az yabancı kökenli kelime vardı. Çoğu çeviri dinî metinler olan Uygurca eserlerde geçen yabancı kökenli kelimeler daha çok Sanskrit, Tibet, Pehlevî ve Süryanî dillerinden alınmış dinî terimlerdir. Uygurcanın da ne kadar arı-duru ve yalın bir yazı dili olduğunu göstermek için *Sekiz Yükmek* adlı dinî eserden bir parça alalım:

Ol ödün tıdığsız Bodisatav ol kuvrağ arasın ta erür erti. Ötrü olurmuş oruntın örü turup ong egnin tonın birtin açınıp tizin çökitiş eligin kavşurup tengri tengrisi Burkanka inçe tip ötüğ ötünti: Tengrim, bu Çambudivip atlağ yırtınçüdeki tınlığlar bir ikintike turkaru, eng ilki sansız tümen ajunta berü ölgürü bükünki künke teği, toğa ölü ulağ sapığ üzülmez, tengrim. İnçip bu kamağ tınlıglar ta bilge az, bilgısızler üküş, tengrim. Üç erdinike tapığçı tınlıglar az, yekke içgekke kamka tapığçı tınlıglar üküş, tengrim. Yime arığ çakşapatlığ tınlıglar az, çakşapatı sıyuk tınlıglar üküş, tengrim. Edgüke katığlanur tınlıglar az, ayığka tauranur ermegü tınlıglar üküş, tengrim. Uzun yaşayur tınlıglar az, ödsüz ölü tınlıglar üküş, tengrim. Dyan sakınçlığ, king köküzlüğ tınlıglar az, saçuk köngüllüğ, yangluk sakınçlığ tınlıglar üküş, tengrim. Bay barımlığ tınlıglar az, yok çığay tınlıglar üküş tengrim. Tözün, yumşak, yavaş tınlıglar az, kadır, katı, tosun tınlıglar üküş, tengrim. Könü tınlıglar az, tengrim, tevliğ, kürlüğ tınlıglar üküş, tengrim. Tükel bilir, tavar tilemez tınlıglar az, üküş tileyür, tükel bilmez tınlıglar üküş, tengrim.

“O vakit engelsiz Buda adayı o topluluk arasında bulunuyor idi. Sonra oturmuş (olduğu) yerinden kalkıp, elbisesinin sağ omuzunu açıp, diz çöküp, ellerini kavuşturup tanrılar tanrısı Buda’ya şöyle maruzatta bulundu: Tanrım, bu Çambudivip adlı dünyadaki canlılar, birbiri ardına ve devamlı olarak, en önceki sayısız on binlerce varlık âleminden başlayıp bugünkü güne kadar, ardı arkası kesilmeksizin doğup doğup ölüyorlar, Tanrım. Fakat, bütün bu canlılar içinde bilgili olanlar az, cahiller çok, Tanrım. Üç cevhere tapınan canlılar az, şeytanlara ve şamanlara tapınan canlılar çok, Tanrım. Yine, temiz akideli canlılar az, akidesi bozuk canlı-

lar çok, Tanrım. İyilik yapmak zahmetine katlanan canlılar az, kötülük yapmağa hazır, tembel canlılar çok, tanrım. Uzun yaşayan canlılar az, vaksiz ölen canlılar çok, Tanrım. Derin tefekküre dalan, geniş görüşlü canlılar az, kafası dağınık ve yanlış düşünceli canlılar çok, Tanrım. Zengin ve varlıklı canlılar az, yok yoksul canlılar çok, Tanrım. Soylu ve yumuşak huylu, halim selim canlılar az, sert ve kaba, haşin canlılar çok, Tanrım. Özü sözü doğru canlılar az, hilekâr ve sahtekâr canlılar çok, tanrım. Her şeyi bilir, mal mülk dilemez canlılar az, çok şey ister fakat tamamıyla cahil canlılar çok, Tanrım.”

Yukarıdaki parçada, *Bodisatav* (< Skr. *bodhisattva*) ve *Çambudivîp* (< Skr. *jambudvîpa*) gibi özel ad sayılabilecek kelimelerle *yirtinçü* (< Tip. *jig rten*), *ajun* (< Soğd. *ājün*), *erdini* (< Skr. *ratna*), *çakşapat* (< Skr. *siksâpada*) ve *dyan* (< Skr. *dhyâna*) gibi Budizm ile ilgili dinî terimlerden başka yabancı kökenli kelime yok gibidir. Ana dili bilincine sahip olan Uygurlar Budizm ile ilgili dinî terimlerin pek azını olduğu gibi almışlar (*ajun*, *dyan*, *çakşapat* vb.), dinî terimlerin çoğu için Türkçe kök ve eklerle veya birleştirme yolu ile birçok güzel karşılıklar türetmişlerdir. Budist Uygurlar “Buda” anlamındaki Çince *fu* (< eski Kuzey Çince *Bur*) kelimesini bile olduğu gibi kullanmayıp buna Eski Türkçe *kan* “han” ünvanını ekleyerek *Burkan* karşılığını bulmuşlar ve hep bu adı kullanmışlardır.

Eski Anadolu Türkçesi

İslâm dininin Türkler tarafından kabul edilmesinden sonra Türkçe 10. ve 11. yüzyıllarda İslâm kültür ve uygarlığının iki büyük dili olan Arapça ve Farsça ile temasa geldi. Bu temas sonunda, Kur’an ve bilim dili olarak Arapçanın, İslâm dünyasının gelişmiş ve saygın edebiyat dili olarak da Farsçanın Türk aydın ve okumuşları üzerinde büyük etkisi oldu. Arapça-Farsça dinî terimler ve kelimeler geniş ölçüde Türk diline girmeye başladı. Bununla birlikte, 11. yüzyılda Selçuklular tarafından Anadolu’ya getirilen Oğuz Türkçesi henüz çok sade ve temiz bir dildi. Fakat, Anadolu Selçuklularında 12. yüzyıl sonlarına kadar Arapçanın, daha sonra da Farsçanın resmî devlet dili olarak kullanılması, bir yandan bu iki dilin bilim ve edebiyat dilleri olarak büyük bir önem ve saygınlık kazanmasına neden olurken, öte yandan da Türkçenin Anadolu’da yazı dili olarak gelişmesini ve yaygınlaşmasını engellemiş ve geciktirmişti. Selçuklular döneminde böylece ikinci planda kalan ve saygınlığını yitiren Türkçenin Anadolu beylikleri döneminde, yani 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyılda, yeniden saygınlık kazandığını ve yazı dili olarak geliştiğini görüyoruz. Türko-

loji literatüründe yanlış olarak *Eski Osmanlıca* diye de adlandırılan 13.-14. yüzyıllar *Eski Anadolu Türkçesi*, içinde Arapça-Farsça kelimeler bulunmakla birlikte, gerek grameri gerekse kelime hazinesi veya söz dağarcığı bakımından ulusallık niteliğini koruyan yalın fakat anlatım gücü yüksek bir dildi. 13. yüzyılda Konya'da yaşamış olan Sultan Veled'den (1226-1312) alınan şu manzume o dönem Anadolu Türkçesinin ne denli yalın olduğunu açıkça göstermektedir:

*Durung, görüng, bu gice ne yatarsız?²
Ulu devlet görindi, ne durursız?*

*Anı kim gönglüngüz aydur ki: "Kanı?"²
Güneş gibi anı bellü görürsiz.*

*Siz andan hem toyarsız hem acarsız;
Siz andan hem yatarsız hem durursız.*

*Cihânı kim görürsiz, kamu Ol'dur;
Eğer iki göresiz, siz körsiz.*

*Yeri göği, ne varsa, Ol yarattı;
Gözüngüzi açung, kanda varursız?²*

*Kişi kendü işinden bellü olur;
Göremezsiz anı; taşsız, demürsiz.*

*Görüng ussunguzı gevde içinde
Gice yavu varur, gündüz bulursız.*

*Veled aydur ki "Benden gey işidüng,
Anung-çün siz, bilesiz kim, öğürsiz!"²*

Sultan Veled'in bu manzumesinde *devlet*, *cihan* ve Eski Türkçeden gelen *kamu* kelimesi ile *hem* bağlacı dışında hiçbir yabancı kelime yoktur.

13. yüzyılın ve bütün Türk edebiyatının en büyük mutasavvıf şairi Yunus Emre'nin şiirlerini ne denli arı-duru bir dille söylediğini bilmeyen kalmamıştır:

*Daşdung yine delü göngül, sular gibi çağlar mısın?²
Akdung yine kanlu yaşum, yollarımı bağlar mısın?²*

*N'idem elüm irmez yâre, bulunmaz derdüme çâre;
Oldum ilümden âvâre, beni bunda eğler misin?²*

*Yavı kıldum ben yoldaşı, ongulmaz bağrumung başı;
Gözlerümüng kanlu yaşı, ırmağ olup çağlar mısın?*

*Ben toprak oldum yolunga, sen aşuru gözedürsün;
Şu karşıma göğüs geren taş bağırku tağlar mısın?*

*Harâmî gibi yoluma arkurı inen karlu tağ,
Ben yârımdan ayru düşdüm, sen yolumu bağlar mısın?*

*Karlu tağlarung başında salkum salkum olan bulut!
Saçung çözüp benüm için yaşın yaşın ağlar mısın?*

*Esridi Yûnus'ung cânî, yodayum illerüm kanı?
Yûnus düşde gördi seni; sayru mısın, sağlar mısın?*

Bu arı-duru ve yalın Türkçe 14. yüzyılda da sürüp gitmiştir. 14. yüzyıl Türkçesi için bu kez çeviri bir eserden, Aydın oğlu Mehmed Bey'in emri ile Arapçadan çevrilmiş *Kıyasî'l-enbiyâ* dan bir parça alalım:

“Haber ehli ulular eyitti: Bayık âdem aleyhi's-selâm kaçan yire indi, dünye havası tenine değdi, üşür gibi oldı —uçmak havasına öğrenmişdi—. Kaçan bunu duydu, cebrâ'il'e eyitti: “Tenüm ayruksı oldı” diyüp gile kıldı. Cebrâ'il eyitti: “Sen yalncaklıktan gile kılursın” didi. Pes, Tangrı Ta'âlâ Âdem'e sekiz dürlü yılku indürdi: koyundan iki, keçiden iki. deveden iki, sığırdan iki. Andan, Tangrı Ta'âlâ buyurdu: “Bir koçı boğazlagı!”. Pes, boğazladı, yüngini aldı, Havvâ eğirdi. Bir yıl tamâm Adem Peygamber anı aba dokudu; bir cübbe kendü idindi, bir gönglek, bir baş örtüsü Havvâ idindi. Pes, anı geydiler ve uçmak donından ayrılduklarıyçün ağlaşdılar. Pes, yir yüzinde evvel iplik eğiren Havvâ idi ve evvel bez dokıyan ve sof geyen Âdem idi.”

Melez Dil: Osmanlıca

15. yüzyıl ortalarında Osmanlı devleti hudutlarının genişlemesi ve imparatorluğun kurulması ile birlikte saray ve çevresindeki aydın ve okumuşlar topluluğunda Arap-Fars kültürleri, dolayısıyla de bu iki dil yeniden büyük bir önem kazandı. Aydın çevreler artık yalnız Arapça ve Farsça eserlere itibar ediyor, buna karşılık Türkçe yazılmış eserler küçümseiyor, hattâ hor ve hakir görülüyordu. Türkçenin ve bu dili konuşan Türklerin küçümsemesi, bilindiği gibi, daha 14. yüzyılda başlamış ve Âşık Paşa'nın ünlü şikâyetine sebep olmuştur:

*Türk diline kimsene bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu, ol ulu menzilleri*

16. ve 17. yüzyıllarda, yani Klâsik Türk edebiyatının oluştuğu devirlerde, resmi ve edebî dil yapısındaki sayısız Arapça-Farsça kelimeler ve gramer kuralları ile, Arapça-Farsça-Türkçe karmaşı yapma bir dil haline gelmiş, millîlik vasfını tamamiyle kaybetmişti. Klâsik Türk şiirinin en kuvvetli temsilcilerinden Baki Efendi'nin Kanunî Sultan Süleyman için yazdığı ünlü mersiye, bilindiği gibi, şöyle başlar:

*Ey pâybend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm ü neng
Tâ key hevây-i meşgale-i dehr-i bî-direng*

Bu beyitte, *ey* ünlemi hariç, hiçbir Türkçe unsur yoktur ve *ey* ünlemi Farsçada da mevcut olduğuna göre beyit pekalâ Farsça sayılabilir. Osmanlıca, bazılarının halâ sandığı ve iddia ettiği gibi, Türkçenin doğal bir gelişme sonucu meydana gelmiş doğal bir safhası değildir. Osmanlıca, imparatorluk düzeni içinde saray ve çevresinde oluşan yüksek veya hakim sınıfın, üç dilin kelime hazinesiyle gramer kurallarından faydalanarak meydana getirdiği melez ve yapma bir sınıf dili, daha doğrusu bir hakim sınıf "jargon"udur. Yabancı kelime ve gramer şekilleriyle dolu olan bu yapma dille Türk halkı Karagöz ağzından yüzyıllarca alay etmiştir.

Eski yazı dilini, yani Osmanlıca'yı, sadeleştirme ihtiyacı Cumhuriyet devrinden önce duyulmuş, Osmanlıca'nın mutlak şekilde hakim olduğu devirlerde bile yazarlar arasında sade Türkçeye doğru bir eğilim başlamıştı. Bu eğilim, Tanzimat devrinde, gazeteciliğin başlayıp gelişmesiyle daha da güçlendi. Bununla beraber, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Ahmet Mithat Efendi gibi Tanzimat devri yazarları Osmanlıca'dan şikâyet edip durmuşlarsa da, bizde yazı dili-konuşma dili ikiliği, bilindiği gibi, Meşrutiyet devrine kadar sürmüştür.

"Yeni Lisan" Hareketi

Meşrutiyet devrinde dil reformu konusunda başlangıçta iki ayrı görüş ortaya çıktı. Bunlardan biri tasfiyecilerin, öbürü de sade Türkçecilerin görüşü idi. 1909'da çıkmağa başlayan *Türk Derneği* dergisi etrafında toplanan tasfiyeciler yüzde yüz özleştirme davası güdüyor. Türkçedeki bütün yabancı kelimelerin atılmasını istiyorlardı. Bu görüş rağbet bulmamış, tasfiyeciler bir başarı sağlamadan dağılmışlardır.

Bizde dil reformu konusunda ilk şuurlu ve olumlu adımı 1911'den itibaren Selânik'te çıkmaya başlayan *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan "yeni Lisan"cular, yani Ali Canip, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp atmışlar ve bir sadeleştirme programı getirmişlerdi. Gerçekçi ve ilmî bir görüşle hazırlanan bu programa göre Türkçesi bulunan Arapça-Farsça kelimelerle Arap-Fars gramerleri kurallarına göre yapılmış çokluk şekilleri, terkipler ve Arapça-Farsça edatlar artık kullanılmayacaktı. Türkçe *gece* kelimesi varken Arapça *leyl* ve Farsça *şeb* kelimelerine ne lüzum vardı? Osmanlıcada *kitab* kelimesinin çokluk şekli Arap kuralına göre *kütüb*, *zabit* kelimesininki de Fars kuralına göre *zabitan* idi. Yabancı çokluk şekillerine Türkçenin ihtiyacı olmadığından *kütüb* yerine *kitaplar*, *zabitan* yerine de *zabitler* demek tutulacak en doğru yoldu. Bir dil başka dillerden kelime alabilir, fakat kural alamazdı; çünkü buna ihtiyacı yoktu. *Mekteb* kelimesinin Arapça çokluk şekli *mekâtib* ile *askerî* sıfatının dışı şekli *askeriye*'yi Fars kuralına göre birleştirerek *mekâtib-i askeriye* demek Türkçeye yabancı kural sokmaktan başka bir şey değildi, Bunun Türkçesi ancak *askeri mektepler* olabilirdi. İşte, edebî Türkçe Cumhuriyet devrinde Arap ve Fars dillerinin kapitülasyonlarından böylece geniş ölçüde kurtulmuş olarak geldi.

Atatürk'ün Reform Girişimleri

Cumhuriyet devrinde Atatürk tarafından başlatılan dil reformu Meşrutiyet devrindeki dilde Türkçülük hareketine bakarak daha radikal, yani daha kökten bir hüviyet taşır. Atatürk, bu reforma girişmeden önce Türk dili ve gerçekleştirmek istediği dil reformu hakkındaki görüşlerini en az üç kere açıklamıştır. Bunlardan birincisi Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Macar Türkologlarından J. Nemeth'in o sıralarda çıkan *Türkische Grammatik* adlı Türkçe gramerindeki bir tasnif dolayısıyla yapılmıştır. Macar Türkologu bu kitabında üç türlü Türkçe bulunduğunu belirtmişti: 1. *Fasih Türkçe*, yani resmî ve edebî Türkçe, 2. *Orta Türkçe*, yani orta sınıfın kullandığı Türkçe, 3. *Kaba Türkçe*, yani halk ve köylü veya avam Türkçesi. Atatürk bu tasnifteki *kaba Türkçe* deyimine öskelenmiş ve üç türlü Türkçe için "Bu farklar kalkmalı; ortak dili, yani gazete dilini, yalnız aydınlar değil, herkes anlayabilmeli" demiştir.¹

Atatürk, dil reformu konusundaki ikinci açıklamasını 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlerle görüşürken yapmıştır. Konuşmasına "*Muallime hanımlar*" yerine "*Muallim hanımlar*" hitabıyla başlayan Atatürk, daha

¹ *Türk Dil Kurumu'nun 40. Yılı*, TDK Tanıtma Yayınları, Ankara 1972, s. 29.

sonra, "İhtimal ki muallime demediğim için beni tahtie ediyorsunuz. Ben lisanimızda tâ-i te'nisi kullanmak zaruretinde olmadığımızı zannediyorum" demiş ve Türkçeyi Arapça kurallardan kurtarmak fikrini savunmuştur.²

Atatürk'ün dil konusundaki üçüncü ve dil reformunu başlatmadan önceki son ve en kesin açıklaması ise, bilindiği gibi, Sadri Maksudi Arsal'ın 1930 sonlarında yayımlanan *Türk Dili İçin* adlı eseri münasebetiyle yapılmıştır. Atatürk bu eser için yazdığı ve kitabın başına alınan 2 Eylül 1930 tarihli elyazısı notunda bilindiği gibi şöyle der: *Millî his ile millî dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil şuurla işlensin... Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."*

2. IX. 1930

Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin..

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır

Gazi M. Kemal

Atatürk'ün *Türk Dili İçin* adlı kitabın başına kendi el yazısı ile yazdığı not.

² Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, cilt 2, Ankara 1959, s. 42.

Atatürk'ün dil reformuna girişmeden önce belirttiği bu görüşler başlıca iki fikir etrafında toplanır:

1. Türk dili millileştirilmeli yani yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılmalı ve herkesin anlayabileceği bir ortak dil haline getirilmelidir.
2. Türk dili bilinçli olarak işlenmek suretiyle zenginleştirilmelidir.

Bu fikirlerden birincisi yeni değildi, Meşrutiyet devri Türkçülerinin ortaya attıkları ve gerçekleştirmeğe çalıştıkları bir fikirdi. İkincisi, yani Türk dilinin bilinçli olarak işlenerek zenginleştirilmesi fikri ise yeniydi ve Cumhuriyet Türkiye'sinin devrimci lideri tarafından ilk defa olarak ortaya konuyordu: "*Türk dili dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil şuurla işlensin...*" Atatürk'ün giriştiği dil reformu karakteristik vasfını daha çok bu ikinci fikirden alır.

Atatürk dil reformuna girişmeden önce bu reformu gerekli, hattâ kaçınılmaz kılacak iki esaslı adımı atmış, daha doğrusu iki devrim yapmıştı. Bunlardan biri, 1928 Kasımında Arap yazısını kaldırarak yerine Lâtin alfabesi esaslı yeni Türk yazısının kabul edilmesi, öbürü de bu tarihten bir yıl sonra, yani 1 Eylül 1929'da Arapça-Farsça derslerinin öğretimden kaldırılması idi. Bu iki devrim yalnız Türkçedeki Arapça-Farsça unsurları anlaşılmasız hale getirmekle kalmıyor, yeni kelime ihtiyacı için bu dillere başvurma yolunu da tamamiyle kapatıyordu. Atatürk bundan sonra, konuşmamızın başında da belirttiğimiz gibi, 1932 Temmuzunda Türk Dili Tetkik Cemiyetini kurdurdu. İki ay sonra da 1. Türk Dil Kongresini toplattı. Dil reformu böylece resmî olarak başlatılmış oluyordu.

1. Türk Dil Kongresinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin amacı şöyle tesbit edilmişti: "*Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yarasır yükseklige erdirmek.*"³ Dil reformu ile hangi ilkelelerin gerçekleştirileceği ise Kongrece seçilen yeni Yönetim Kurulunun 17 Ekim 1932 tarihli bildirisinde şöyle ifade ediliyordu: "*1. Türk dilini millî kültürümüzün eksiksiz bir ifade vasıtası haline getirmek; Türkçeyi muasır medeniyetin önümüze koyduğu bütün ihtiyaçları karşılayabilecek bir mükemmeliyete erdirmek; 2. Yazı dilinden, Türkçeye yabancı kalmış unsurları atmak; halkçı bir idarenin istediği şekilde halk ile münevverler arasında birbirinden mahiyetçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak ve temel unsurları öz Türkçe olan millî bir dil yaratmak.*"⁴

³ Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara 1963, s. 56.

⁴ Aynı eser, s. 56.

Bu ilkeleri gerçekleştirmek ve Osmanlıcadaki Arapça-Farsça kelimele-
rin Türkçe karşılıklarını çıkarmak için Dil Kurumu ve çevresindekilerce
hummalı bir faaliyete girişildi. Bir yandan halk dilindeki kelimeler derle-
nirken, bir yandan da eski eserler, sözlükler ve yazılı belgeler taranmak
suretiyle Türk dilinin asıl kelime hazinesinin tesbitine çalışılıyordu. Bu
derleme ve tarama sonunda elde edilen malzeme *Osmanlıcadan Türkçeye
Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi* adıyla 1934'te yayımlandı. Fakat, Dil Kuru-
mu'nun 1932 ile 1934 yılları arasında başlıca yayını olan ve kısaca *Tarama
Dergisi* diye tanınan bu sözlük başta Atatürk olmak üzere kimseyi tatmin
etmemiş ve dil konusunda bir kargaşa yaratmıştır. Bunun başlıca sebeple-
ri şunlardır:

1. Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları yalnız Türkiye Türkçesin-
den, Anadolu ve Rumeli ağızlarından, Azeri ve Türkmençe gibi bizim
Türkçemize en yakın Oğuz grubu Türk dillerinden değil, Türkiye
Türkçesinden çok önce ayrılmış ve bambaşka bir gelişme yönü tutturmuş
Kıpçak, Çağatay ve Altay gruplarına bağlı Türk dillerinden de toplanmış-
tı. Türkçe asıllı olmakla beraber, Türkiye Türkçesinin ses ve şekil kalıpla-
rına uymayan bu gibi karşılıklar, pek doğal olarak herkesce yadırganıyor-
du.

2. Sözlükte bir tek Osmanlıca kelimeye çok kere beş-on, bazı hallerde
de daha çok karşılık gösterilmişti. Örneğin bir *akıl* kelimesinin karşısında
tam 28 karşılık bulunuyordu ve bunlardan hiçbirini yazı dilimizde yer al-
mamıştı. Yazarlar *an, arga, ay, ayla, bilik, böğüş, es, is, kapar, ok, ön, on, oy,
öğ, ök, sağ, uğak, us, üğ* gibi karşılıklardan kendi zevklerine göre birini seç-
iyor, *akıl* yerine kullanıyorlardı. Kimi *an* diyor, kimi *ok* veya *oy*'u tercih
ediyor, kimi de *es, us* veya *uz* kelimelerinden birini zevkine daha uygun
buluyordu. Bu durum bir anlam kargaşası yaratıyor, okuyucu hangi keli-
menin hangi kavramı karşılıdığını kestiremiyor, böylece de okuduklarını
anlayamıyordu.

Yüzde yüz tasfiyeci bir tutumla hazırlanan bu sözlük ve yarattığı kar-
gaşa en başta Atatürk'ü memnun etmemişti. F. R. Atay, Atatürk'ün o
günlerde kendisine "*Dili bir çıkmaza saptamışızdır*" dediğini, sonra da "*Bırak-
kılar mı dili bu çıkmazda? hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakmam. Çık-
mazdan biz kurtaracağız*" diye ilâve ettiğini Çankaya hatıralarında anlatır.⁵

⁵ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul 1969, s.
477.

Atatürk, *Tarama Dergisi*'nin yarattığı karışıklık ve kargaşalığın bir an önce giderilmesi için, içinde Falih Rıfkı, Hasan Ali, Reşat Nuri ve Köprülü Fuat gibi üslûp sahibi yazar ve edebiyatçıların da bulunduğu yeni bir sözlük komisyonu kurdurdu. Komisyon 1935 baharına kadar çalışmış ve *Tarama Dergisi*'ndeki karşılıklar elenmek ve Türkçe köklerden yeni kelimeler türetilmek suretiyle 25 Mart 1935'te *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* adıyla küçük bir karşılıklar sözlüğü yayımlanmıştır. Sonradan içine yüzde yüz tasfiyecilerin de alındığı bu komisyonun nasıl çalıştığını yine Falih Rıfkı'nın hatıralarından dinleyelim: "*Artık pek tartışmalı toplantılar yapıyorduk. Aramızda Frenkçe hangi kelimeyi ortaya atsanız aslının Türkçe olduğunu iddia eden rahmetli Yusuf Ziya veya Arapça kelimelerin köklerini Türkçeye çıkaran Naim Hazım üstadımız olduğu halde ve bir kelimenin kökü Türkçe ise onu bugünkü kullanıldığı şekilde kullanmak gibi bir prensip üzerinde de anlaşmışken, hiçbir lüzumlu kelimeyi lügatte bırakamıyorduk. Bu devirde biz şiveciler ne kadar kelime teklif ettikse, hemen hepsi sevilmiştir ve dilde kalmıştır. Bunların yekünü yüzlerce dir. Özleştirilmecilerin teklifleri ise uydurmacılık damgası yiyerek hareketin kötülenmesine sebep olmuştur.*"⁶

Cep Kılavuzu, *Tarama Dergisi*'nin yarattığı kargaşalığı bir ölçüde gidermiş, bazı kelimelerin Türkçe karşılıklarını aydınlatmıştı. Meselâ *akıl* kelimesinin karşılığı olarak kılavuzda yalnız *us* gösterilmişti. Bununla beraber, kılavuz birçok yerde çelişmelere düşüyordu. Örneğin *katıyyen* kelimesine karşılık olarak gösterilen *asla*, *cuda* veya *uzkes* ten birincisi, bilindiği gibi, yine Arapça, Özbekçe'den alınmış olan *cuda* ise Farsça asıllı bir sözdü. Yine Kılavuz'da öz Türkçe olarak verilen karşılıklardan *acun*, *amaç*, *kent*, *uçmak*, *tamu* gibileri eski Türkçe eserlerde bulunmakla beraber öz Türkçe olmayıp Türkçeye çok eskiden girmiş yabancı asıllı kelimelerdi. Kılavuz'daki başka bir çelişme de yabancı asıllı kelimeleri gelişigüzel değiştirip Türkçe diye sunmasıydı. Örneğin Arapça *siyaset* kelimesi *siyasa* biçimine, *siyasî* sıfatı da *siyasal* kılığına sokularak sözde öz-Türkçeleştirilmiş oluyorlardı. Yine bu sözlükte Türkçeyi akraba olmadığı Hint-Avrupa dilleri kalıbına zorla uydurma ve Türkçe kelimeleri Batı dillerindeki karşılıklarına benzetme çabasıyla uydurulmuş *arsı-ulusal* (milletler-arası, international), *üst-insan* (insan-üstü, Fr. *surhomme*, Alm. *Übermensch*), *töz* (tez), *somtöz* (sentez), *yantı-tez* (antitez), *imge* (hayal, Fr. *image*), *simge* (remiz, Fr. *symbol*), *okan* (*okyanus*, Gr. *okeanos*), *örge* (*organ*), *okay* (*aferin*, Ing. *okay*) gibi pek çok yakıştırma karşılıklar da yer alıyordu. Kılavuzda ayrıca *ilbay*, *ilçebay*, *ışyar* gibi Türkçenin kelime yapma ve sözdizimi kurallarına aykırı pek çok

⁶ Aynı eser, s. 477, 478.

yeni türetme ile *saylav* gibi başka Türk dillerinden alınmış kökü ve eki bilinmeyen kelimeler de bulunuyordu.

Öz Dil Denemesi

Atatürk'ün dil reformu konusunda başlangıçta aşırı özleştirmecilerin tarafını tuttuğu ve bir dilde devrim yani Türkçeyi bir anda kökten değiştirme denemesine giriştiği doğrudur. Dil Kurumu'nun ne dilci ne de edebiyatçı olmayan aşırıları yüzde yüz saf bir Türkçe dâvası üzerine Atatürk'ün o kadar merakını uyandırmışlardı ki bu b.r denemeye değerdi. "Atatürk denemeden ürkmeyen, onun bütün risklerini göze alan bir lider idi. Öz bir dil denemesinde son neticeleri alıncaya kadar bu teze inanmış ve bağlanmış izlenimi verecek, en acayip kelimeleri Meclis kürsüsünde kullanmaktan çekinmeyecekti."⁷ Nitekim Atatürk, gerek 1 Kasım 1934 ve 1 Mart 1935'teki Meclis açış konuşmalarında gerekse bu tarihlerde muhtelif yerlerde muhtelif vesilelerle yaptığı konuşmalarda pek çok yeni kelime kullanmıştır. *Millet Meclisi* yerine *kamutay*, *milletvekili* yerine *saylav*, *dünya* yerine *acun*, *millet* yerine *ulus*, *milletlerarası* yerine *arsı-ulusal*, *siyaset* yerine *siyasa*, *siyasî* yerine *siyasal*, *ticaret* yerine *tecim*, *refah* yerine *genlik*, *faaliyet* yerine *kınav*, *hazır* yerine *anık*, *asil* yerine *soyak* demiş. "Yurtdaşların özel ve genel asığları ve genlikleri, ayasız göz önünde tutulmuştur" gibi cümleler kullanmıştır. Atatürk'ün bu yoldaki en aşırı denemesi 3 Kasım 1934'te İsveç veliahdı Prens Gustaf Adolf'u Çankaya Köşkünde ağırladığı zaman yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında Atatürk *tükel özgü bir kıvanç*, *o dentü yaltırıklı yöntem* gibi ibarelerle "Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bugün en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu" gibi anlaşılması çok güç, hattâ imkânsız cümleler kullanır.⁸

Cep Kılavuzu'nun sekiz bin küsur acayip kelimelik dar sözlüğü ile yazmak hele konuşmak kolay iş değildi. *Tarama Dergisi* gibi bu kılavuz da başta Atatürk olmak üzere kimseyi tatmin etmemişti. Atatürk'ün Falih Rıfki'ya "İsmet Paşa'yı gördüm: Konuşamıyoruz, dilsiz kaldık. Bu kadar çalıştık, küçük bir kılavuz çıkardık, diyor" dediği Çankaya hatıralarında yazılıdır.⁹

⁷ Aynı eser, s. 475.

⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt 2, ikinci baskı, Ankara 1959, s. 277, 278.

⁹ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 478, 479.

Güneş-Dil Teorisi

Atatürk, aşırıcılarının sebep oldukları bu dil çıkmazından kurtulma yolunu 1935 Kasımında ortaya attığı Güneş-Dil teorisiyle bulmuştur. Atatürk'ün bu teorisi, Viyanalı Dr. Hermann F. Kvergitch'in *La psychologie de quelque elements des langues turques* ("Türk dillerindeki bazı unsurların psikolojisi") adlı Fransızca küçük bir etüdünden ilham almıştır.¹⁰ Dr. Hermann F. Kvergitch, Viyana Üniversitesinde, dilciliği sosyoloji ve antropolojiye yardımcı olarak kullanan bir yöntemle göre yetişmiş idi. Bu metod ile elde ettiği bilgileri Freud'un psikanaliz görüşleri ile birleştirerek, dil akrabalıklarının araştırılmasında yeni bir yöntem bulmak istiyordu. Seslerin sembolizmine, yani ses ile anlam arasındaki ilgiye, dayanan küçük bir inceleme hazırlamıştı. Dr. Kvergitch yukarıda adını andığımız incelemede bu metodu Türk, Moğol, Mançu, Tunguz, Fin, Macar, Japon ve Hitit dillerine uygulayarak bu diller arasındaki akrabalık ve yakınlığı ortaya koyacak kanıtlar arıyordu. Dr. Kvergitch 41 daktilo sayfası hacmindeki bu incelemesini 1935 Şubatında Atatürk'e göndermiş, Atatürk de 1935 yılının Şubat-Ağustos aylarında bu yazı ile yakından ilgilenmiş ve onu incelemiştir.¹¹ Atatürk işte başlıca bu eserden ilham alarak Güneş-Dil teorisinin ana çizgilerini tesbit etmiş. 1935 yılı güzünde de bu teorisinin esaslarını anlatan *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili* adlı kitabını (küçük boy 68 sayfa+renkli 2 levha) imzasız olarak yayımlamıştır. Bu eserin 7. sayfasında Dr. Kvergitch'in yazısı hakkında şöyle denilmektedir: "Bu sırada Dr. Phil. Orient. H. F. Kvergitch'in *Psychologie de quelque elements des langues turques* adlı basılmamış kıymetli eserini okuduk. Türk dilindeki süfikslerin gösterici mânalarını bulmak için Dr. Kvergitch'in bu nazariyesini Türk Dil Kurumu'nun ekler hakkındaki geniş ve çok misalli çalışmaları sayesinde anlayabildik ve istifade ettik."¹²

Güneş-Dil teorisi, ana çizgileri ile, şöyledir:

İnsanoğlu, içgüdüleriyle davranan bayağı bir yaratık olmaktan kurtulup düşünen bir yaratık durumuna geçince, kafasında yer alan ilk düşünce, dış âlemdaki varlıkların içinde onu en çok ilgilendiren, onun günlük hayatını, davranışlarını etkisi altında tutan "güneş" olmuştur. Sıcaklık ile iyilikçi bir varlık olan güneş, ayrıca ışığı ile de ortalığı aydınlatıyor ve insanın ihtiyaç duyduğu şeyleri elde etmesine yardımcı oluyordu.

¹⁰ A. Dilaçar, "Atatürk ve Türkçe," *Atatürk ve Türk Dili*, s. 47, 48, 49.

¹¹ *Aynı eser*, s. 47.

¹² *Aynı eser*, s. 47.

Şu halde güneş her şeydi ve her şey de güneş demektir. İşte böylece güneş düşüncesi insanoğlunun kafasında çok geniş ve çok yönlü bir kavram olarak belirmiştir. İlk insanlar, bu sebeple, su, ateş, toprak, büyüklük, vb. gibi bütün maddî ve manevî kavramları, birbirine güneşe verdikleri tek ad ile anlatmışlardır. Güneş kavramını anlatan bu ilk kelime veya ses işareti, en kolay çıkan ve Türk dilinin kökü olan *aa* (ağ) biçiminde çok anlamlı bir kelime olmak gerekir.

İnsan kafasındaki bu geniş ve çok yönlü kavramın türlü yönleri, zamanla, daha çok belli olmağa, yavaş yavaş her biri ayrı bir varlık kazanmağa başlayınca iki kelime olan *ağ* işaretinin gelişmesiyle yeni yeni ses işaretleri yani kelimeler doğmağa başlamış, böylelikle, hayatın ilk belirgin tek hücreden sayısız canlına üremesi gibi, güneşin insan kafasında uyanırdığı ilk kavram ve kelimedenden de sayısız başka kavram ve kelimeler doğmuştur. Böylece, yeryüzünde hayvan ve bitkilerde nasıl sonsuz bir çeşitlenme ve türlenme olmuşsa ilk dilden de öylece bir takım tabii faktörlerin etkisi altında türlü dil aileleri ve diller üremiştir.

Dr. Kvergitch, yukarıda andığımız etüdüde ses ile anlam arasında var olduğunu sandığı ilişkileri Türkçeyi örnek alarak göstermek ve ispatlamak istemiştir. Ona göre M sesi “ego“yu, benliği gösteren bir sestir: Türkçe men/ben, el-i-m kelimelerinde olduğu gibi. N sesi ise, özün yakınına yani “muhabat”ı gösterir: se-n, göz-ü-n kelimelerinde olduğu gibi. Z'nin alanı daha geniştir:bi-z, si-z kelimelerinde görüldüğü gibi. Aynı görüş Güneş-Dil teorisinde de vardır. Bu teoriye göre M sesi en yakın alanı ve mülkiyeti gösterir; B-P-, V-F, Ğ-Y de bu alandadır. N, insanın kendisine bitişik olan sınırlı alanı gösterir. Z, oldukça geniş bir alandır; Ç,C ve J sesleri esas olarak Z alanındadır, yani S ve Ş gibidir, fakat süje ve objeye gösteren konsonlar yerine de geçebilir; L, en uzak bölgelere kadar gider, her alandaki obje ve hareketleri, uzağı, büyüğü, belli olmayan, enginliğin ve şümulü gösterir. T ve D çok kuvvetli yapıcı ve yaptırıcı, hakim bir unsurdur: K, her türlü obje ve düşünceyi tamamlar, anlamı tayin eder. R, yakın, belirli bir alanı ve o alandaki hareketi gösterir, istenilen şeyin yapılmış olduğunu ifade eder. Vokallerden a,e,ı,i yakın hatlara, o,ö,u,ü ise uzak hatlara işaret eder.¹³

İşte Güneş-Dil teorisi, ana çizgileri ile budur.

İtiraf etmek gerekir ki ses sembolizmine, yani ses ile anlam arasında tabii bir ilişki bulunduğu görüşüne dayanan ve bütün dünya dillerini tek

¹³ Aynı eser, s. 48, 49.

bir kaynağa götürmek isteyen Güneş-Dil teorisinin bilimsel bir değeri yoktur. Ses ile anlam arasında ilişki bulunduğu düşüncesi, bilindiği gibi, çok eskidir ve Eflâton'un *Kratylos*'una kadar gider.¹⁴ Ses sembolizmi heveskâr veya amatör dilcilerin öteden beri en çok sevdikleri ve uğraştıkları bir konudur. Ne var ki bu görüş modern dil bilimi verileri ile asla bağdaşmaz. Ferdinand de Saussure tarafından yüzyılın başlarında kurulan modern dil bilimine göre ses ile anlam arasında hiçbir doğal ilgi veya ilişki yoktur. Aksine, ses ve anlam arasındaki bağ *arbitrary* yani keyfidir. Bunun böyle olduğu diller arasındaki farklardan veya başka bir deyişle, yeryüzünde birbirinden çok farklı pek çok dil olmasından bellidir. Saussure'ün dediği gibi, sınırın bir tarafında *b-ö-f* ses dizisiyle anlatılan kavram sınırın öbür tarafında *Ochs* yani *o-k-s* ses dizisiyle ifade edilir.¹⁵

Türkçede *at* işareti ile belirtilen hayvan İngilizcede *horse* Fransızcada *cheval*. Almancada *Pferd* işaretleriyle belirtilir. O halde *at* kavramının *a-t* ses dizisi ile hiçbir iç ilişkisi olamaz.

Ses ile anlam arasında tabii bir ilişki olmayınca, buna dayanılarak ileri sürülen bütün dillerin tek bir kaynaktan, yani tek bir dilden çıktıkları görüşü de mesnetsiz veya dayanaksız kalır.

Güneş-Dil teorisi Atatürk tarafından ileri sürüldüğü ve Atatürk'ün etrafındakiler de dilci olmayıp sadece heveskâr veya amatör oldukları için bu teori hemen bir gerçek gibi kabul edilmiş ve o yıllarda Güneş-Dil analiz metodu ile birçok bilim dışı etimolojik çözümlenmeler yapılmıştır. Türkçeye girmiş Arapça, Farsça ve Fransızca kelimelerle Eski Yunanca, Hititçe ve Sümerce gibi eski dillere ait kelimeler dil bilimi metodlarına aykırı bir şekilde, yakıştırma ve zorlama ile sözde çözümlenerek bunların Türkçe asıllı oldukları sözde ispatlanmıştır. Atatürk de bu türlü etimolojiler yapmaktan kendini alamamış ve Arapça *zekâ*, Fransızca *intelligence*, *elektrik*, İtalyanca *rota* ve İspanyolca *merinos* gibi kelimeleri kendi teorisine göre açıklamıştır. *Rota* kelimesi Atatürk'e göre Türkçe *yü-rüt-mek* fiilinin *rüt* hecesinden gelir, *Merinos*'un aslı *emerinos* veya *eberinos*'tur ki bu da Yakutça "ince" demek olan *ibri*, *ebri* kelimesinden gelir. Bu kelime İspanya'ya giden İber Türkleri ile İspanyolcaya geçmiştir.¹⁶ *Elektrik* kelimesinin aslı ise "parlaklık" ve "ışık" demek olan Türkçe *yaltırık*'tır.¹⁷ Bu etimoloji-

¹⁴ Otto Jespersen, *Language: Its nature, Development and Origin*, New York 1964, s. 396.

¹⁵ Ferdinand de Saussure, *A Course in General Linguistics*, New York 1959, s. 68.

¹⁶ Melâhat Özgü, "Atatürk'ün dilimiz üzerinde eğilişi". *Atatürk ve Türk Dili*, s. 30. 31.

¹⁷ A. Dilâçar, a.g.e., s. 50.

lerin dil bilimi bakımından hiç de sağlam olmadıklarını belirtmeğe ihtiyaç yoktur.

Aşırı özleştirmeciler Atatürk'ün bu teoriye gerçekten inandığını ve ona sonuna kadar bağlı kaldığını iddia ederler. Bu iddia doğru değildir. Atatürk'ün bu teoriyi ölümünden bir yıl önce bıraktığını gösteren pek çok kanıt vardır. Atatürk'ün dil işlerine merak sardığı yıllarda daima onun yanında bulunmuş olan F. R. Atay'ın, Y. K. Karaosmanoğlu'nun ve daha başkalarının anı şeklindeki açıklamaları hep bu yoldadır. Ayrıca Atatürk'ün Güneş-Dil teorisini okutmak üzere 1937 Eylülünde Bükreş'te toplanan Antropoloji ve Arkeoloji kongresine gönderdiği Hasan Reşit Tankut'un T.D.K. tarafından yayımlanan *Atatürk ve Türk Dili* adlı kitaptaki (Ankara, 1963) yazısı da bu görüşü doğrulamaktadır. Güneş-Dil profesörü bu yazısında şöyle demektedir: “*Atatürk'ün, üzerinde önemle durduğu bu teori kendi çevresi ve konusu içinde kalsa idi, değerini koruyacaktı. Fakat o sırada, tanınmak gayretinde olan bazı kimseler teoriyi çığırtından çıkardılar. Ben Atatürk'le anlaşarak bu konu üzerindeki çalışmalarımı, eski yer adlarına, yani toponimi'ye daralttım. Atatürk de artık teoriyi bıraktı.*”¹⁸

Atatürk'ün Güneş-Dil teorisini başlıca iki amaçla ileri sürmüş olduğu düşünülebilir: 1) Kendi tarih tezini desteklemek, 2) Birçok yabancı asıllı kelimelerin Türkçe olduklarını sözde ispat ettirerek Türkçede kalmalarını sağlamak, Türk dilinin sözlüğünü böylece zenginleştirerek onu dünyanın en zengin sözlüklü dillerinden biri haline getirmek.

Atatürk tasfiyeciliğin, yani yüzde yüz özleştirmeciliğin, çıkar yol olmadığını anlamış ve bu teori ile dil konusundaki tutumuna bir orta yol aramıştır.¹⁹

¹⁸ Hasan Reşit Tankut, “Atatürk'ün Dil Çalışmaları”, *Atatürk ve Türk Dili*; s. 125.

¹⁹ Güneş-Dil teorisi dönemin hemen bütün yazar ve edebiyatçılarınca böyle anlaşmış ve böyle yorumlanmıştır. Yunus Nadi bu konuda şöyle demiştir: Gazi gayet tılsımlı bir anahtar buldu. Öyle bir anahtar ki en yabancı sandığımız kelimeler bile Türkçe oluveriyor.. (Bkz. İsmail Habib Sevük, *Dil Davası*, İstanbul 1949, s. 29). Şemsettin Günaltay ile Hasan Reşit Tankut'un görüşleri de bu yoldadır. (Bkz. Şemsettin Günaltay-Hasan Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul 1938; *Türk Dili*, Haziran, 1938, s. 29, 30.

İsmail Habib Sevük ise kendi görüşünü şöyle belirtmiştir: Atatürk dilde inkılâp olamayacağını Güneş-Dil nazariyesiyle güneş gibi ortaya atmıştı. O, ne bir nazariye, ne de bir şey; o, apacık şanlı bir ricattır. Atatürk'ün yüksek kumandanlık vasfını onunla da anladık. İyi kumandan yalnız taarruz etmeyi değil, icabında çekilmeyi de bilir.. (Bkz. “Eserinin Muhasebesi”: *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1947).

Konuşma Diline Dönüş

Nitekim Atatürk, 1934 ve 1935 yıllarında giriştiği öz dille yazıp konuşma denemesini 1936'dan itibaren bırakmış, denemeden önceki normal dile dönmüştür. 1936'dan ölümüne kadar gerek Meclis'te gerekse Meclis dışında yaptığı konuşmalarda *kamutay* yerine *millet meclisi*, *siyasa* yerine *siyaset*, *siyasal* yerine *siyasî*, *tecim* yerine *ticaret*, *genlik* yerine *refah* demiş, dilde ırkçılığı ve aşırı özleştirmeciliği bırakmıştır.

Atatürk'ün normal dile dönüşü, hiç şüphesiz, dilde, yazıda olduğu gibi, kısa sürede bir devrim yapılamayacağını anlamış bulunduğunu gösterir. Gerçekten, *dünya* gibi, *millet* gibi, *akıl* gibi, *siyaset* gibi, *ticaret* gibi, *hür* gibi, *sebeup* gibi, *şart* gibi halk konuşma diline girmiş yabancı asıllı kelimeler bir hamlede dilden atılmazdı. hattâ bu konuda kanun çıkarılsa, bu gibi kelimeler yasaklansa bile bir faydası olmazdı. Nitekim 1934'te çıkarılan ve *beyefendi* ve *hanım* gibi kelimeleri yasaklayan kanun işlememiş, Türk halkı yüzyıllardan beri kullandığı bu kelimeleri, kanun yasağına rağmen, kullanagelmıştır.

Terim Devrimi ve Atatürk'ün Dilciliği

Dilde devrim ancak bir alanda, yani bilim dilinde veya terimlerde, yapılabilirdi. Nitekim bu devrim yapılmıştır. Gerçekten, Atatürk'ün giriştiği dil reformunun en olumlu tarafı bilim dilimize Türkçe terimleri kazandırmış olmasıdır. Bilindiği gibi, eski terim sistemimiz Arapça-Farsça idi. "Dik aç"ya Arapça *zaviye* ve *kaim* kelimeleri Fars kuralına göre birleştirilerek *zaviye-i kaim*, "çokyüzlü"ye Arap kelimeleri yine Arap kuralına göre bir araya getirilerek *zû-kesir-ül-vücûh*, "iç ters açılar"a Arapça kelimeler fars kuralına göre bağlanarak *zâviyetân-ı mütekailetân-ı dâhiletân* deniliyordu. Bütün bilim dallarında kullanılan terimler bu şekilde millî dil ilkesine aykırı olarak Arapça-Farsça yani yabancı dilde idi. Terim devrimi Türk ço-

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Atatürk'ün dil konusundaki değişik tutumunu şöyle yorumluyor: Atatürk yetişi bakımından en koyu Osmanlıcadan gelmiş, yıllar yılı bu ağdalı, terkipli dili kullanmıştı. Bunun arkasından Türkçedeki bütün yabancı kelimeleri atmak isteyen tasfiyecilerin yanını tutmuştu. Güneş-Dil teorisi evresinde ise dil konusundaki tutumuna yeni bir biçim, bir orta yol arama endişesi görülmektedir. Ne yazık ki bu denemenin sonunun neye varacağını görmemize ömrü vefa etmedi.

"Atatürk ve Türk Dili", *Atatürk ve Türk Dili*, s. 110.

Falih Rıfki Atay ise Güneş-Dil teorisi için şunları söylüyor: Ben bu teoriye hiçbir zaman inanmamıştım. Atatürk'ün maksadı birçok yabancı kelimelerin Türkçe olduğunu ispat ettirerek, Türk lûgatını dünyanın en zengin olanlarından biri haline getirmektir..., *Çankaya*, s. 479.

cuklarını, işte, belenmesi ve anlaşılması çok güç olan bu acayıp terimlerden kurtarmıştır.

Terim çalışmalarına Atatürk'ün direktifleriyle 1936'da toplanan III. Dil Kongresinden sonra hız verilmiş ve kısa zamanda ilk ve orta öğretim matematik, fizik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik ve astronomi terimleri Türkçeleştirilmişti. Dil Kurumundaki bu çalışmalara Atatürk'ün kendisi de katılmış, 1936-37 kış aylarında geometri öğretmenlere kılavuz olmak üzere 48 sayfalık küçük bir *Geometri* kitabı da yazmıştır.²⁰

1937 yılında İstanbul Devlet Basımevi'nde basılan bu kitapta Atatürk'ün bulduğu veya türettiği pek çok geometri terimi vardır: *boyut, uzay, yüzey, düzey, çap, yarıçap, kesek, değme noktası* (Osm. *nokta-i temas*), *teğet, aç, tersaç, iç tersaç, dış tersaç, yöndeş aç, dikey, yatay, düşey* (Osm. *şakulî*), *eğik, dar aç, taban, üçgen, dörtgen, beşgen, altıgen, yedigen, sekizgen, köşegen, çevre, eşkenar üçgen, ikizkenar üçgen, yamuk, dikey yamuk, ikizkenar yamuk, paralelkenar, dikey dörtgen, eşkenar dörtgen, alan, oran, artı, eksi, çarpı, bölü, eşit, toplam, varsayı* vb.

Atatürk'ün yazdığı bu kitapta dikkati çeken bir nokta da onun terimleri bulur veya koyarken yüzde yüz tasfiyeci, yani ırkçı, bir tutum izlemiş olmasıdır. Atatürk kendi bulduğu veya türettiği öz Türkçe terimler yanında Arapça, Farsça ve Fransızca kökenli terimlere de yer vermiş ve onları rahatça kullanmıştır, *cisim, hacim, nokta, çember, dayire, dakika, saniye, derece, köşe, kenar, paralel, poligon, kare, silindir, pürüzma* (*prizma* yerine), *koni, piramit* vb. gibi.

Atatürk'ün bu kitabında kendi Güneş-Dil teorisinin etkileri de görülmektedir. Nitekim Atatürk *prizma* kelimesini *pürüzma* olarak kullanmıştır. Atatürk'ün bu kelimeyi *pürüzma* şeklinde yazması onun bu kelime ile Türkçe *pürüz* kelimesi arasında bir ilişki bulunduğuna inandığını gösterir. Nitekim, bu geometrik şekli tanımlarken Atatürk şöyle diyor: "*Pürüzma*, silindir gibi yuvarlanamaz. Yuvarlanmamasına *pürüz* olan kenarları vardır; ondan dolayıdır ki buna silindire göre *pürüzma* denmiştir." (s. 41).

Atatürk *piramit* şeklinden söz ederken de şöyle diyor: "Mısırdaki ölülere barınak (yerleştirmek) için yapılmış olan büyük mezarlar, anlattığımız şe-

²⁰ *Geometri*, Geometri öğretmenlerle bu konuda kitap yazacaklara kılavuz olarak Kültür Bakanlığınca neşredilmiştir, İstanbul 1937 (İkinci baskı *Geometri*, T.D.K. Yayınları 333, Ankara 1971).

kildedirler. Bu mezarlar, ölüleri içlerinde barındırdıkları için *bıramıt* veya hut *piramit*'dirler. Piramitler, Türklerin en eski yapı şekillerinden biridir. Asker çadırları içinde barınılan birer piramittirler ve şekilleri de anlatığımız gibidir." (s. 45). Görülüyor ki Atatürk Fransızcadan dilimize girmiş olan *piramit* (Fr. *pyramide*) kelimesi ile Türkçe barınmak fiili arasında ilgi kuruyor ve kelimeyi *bıramıt* şeklinde yazmakla ve "Piramitler, Türklerin en eski yapı şekillerinden biridir" demekle bu kelimenin Türkçe kökenli olduğunu ileri sürüyor. oysa, bilindiği gibi, Fransızca *pyramide* kelimesi Grekçe *pyramidos*'tan gelir. *Prizma* kelimesinin aslı da yine Grekçe *prisma*'dır.

Atatürk'ün kendi kaleminden çıkma bu kitapta kendi dil türeyişi teorisinin etkisinde kalmasını veya bu etkiden kurtulamamış olmasını doğal karşılamak gerekir. Çünkü onun amacı, her zaman olduğu gibi, Türk'ü ve Türklüğü yüceltmek, Türk'e güven vermektir. Önemli olan, Atatürk'ün *Geometri* adlı bu eseri ile, 1936 güzünde başlattığı Türkçe terim sistemine geçiş hareketini hızlandırmış ve ona önderlik edip yön vermiş olmasıdır. Nitekim, ilk ve orta öğretim terimleri 1937 güzünde Türk Dil Kurumu'na tamamlanmış ve 1937-38 ders yılına yeni terimlerle hazırlanmış kitaplarla girilmiştir. Atatürk terim devriminin kültür hayatımızdaki önemini ve bundan duyduğu sevinci 1 Kasım 1938'deki Meclis açış konuşmasında şöyle dile getirmiştir: "Bu yıl okullarımızda tedrisatın Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hadise olarak kaydetmek isterim."²¹

Terim çalışmaları Atatürk'ün ölümünden sonra da devam etmiş, 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun dili Türkçeleştirilerek hazırlanan yeni *Anayasa* tasarısı 10 Ocak 1945'te Meclisçe kabul edilmiş, böylece devlet ve hukuk dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda büyük bir adım atılmıştır. Türkçe terim bulma ve üretme işi bilim adamları ve uzmanlarca bugün de sürdürülmekte ve Türkçe bir bilim dili olarak gittikçe gelişmektedir.

Sonuç

Atatürk'ün yazı devriminin ardından başlattığı "Dil devrimi", daha doğrusu "dil reformu", gerekli, hem de son derece gerekli bir hareketti. Türk dil reformuna benzer reformlar daha önce Latince ve Fransızca kelimelerle dolmuş ve anlaşılmaz bir duruma gelmiş Almandada, Latince ve Almanca kelimelerle melez bir duruma gelmiş Macarcada ve aynı şekilde yabancı kelimelerle karma birer dil durumuna girmiş Fince, Norveççe gibi

²¹ *Atatürk Söylev ve Demeçleri*, cilt 1, s. 388.

dillerde de yapılmıştı. Yazı dili aşırı oranda yabancı kökenli kelimelerle dolarsa böyle bir karma dil onu kullananlarca anlaşılma duruma gelir ve o dilin onarımı veya düzeltimi kaçınılmaz olur. Türk dilinin başına gelen de bu olmuştur. Bu nedenle Türk dilinde Atatürk'ün girişimiyle başlatılan ve başarıya ulaştırılan özleştirme veya reform hareketi de böyle kaçınılmaz bir hareketti. Bu hareketin gerekliliğini ve önemini kavrayabilmek için dil devriminden önceki yazı dilimize (gazete dili ile resmî yazışma diline) bir göz atmak yeter.

Türkçeyi özleştirme hareketinin en önemli ve başarılı yanlarından biri Arapça-Farsça esaslı eski terim sistemimizin hiç yokmuş gibi bir yana bırakılarak yerine Türkçe terim sisteminin getirilmesi olmuştur. Gerçekten, "Dil devrimi" adının yerinde ve uygun olduğu tek alan terimlerdeki veya bilim dilimizdeki bu toptan veya kökten değişme veya değiştirmedir.

Atatürk'ün dilde reform hareketinin her nasılsa kaçan çok önemli bir yanı da bu hareketin "tasfiyecî", yani "yüzde yüz özleştirme" bir hareket olmamasıdır. Bu hareketin amacı, Atatürk'ün çok özlü bir şekilde belirtmiş olduğu gibi, "Türkçeyi millî ve zengin bir dil" haline getirmektir. "Tasfiyecilik", yazı dilini konuşma dili düzeyinde özleştirmek, bir de terimleri, yani bilim dilini, Türkçeleştirmek olarak anlaşılmalı ve bunlarla sınırlandırılmalıdır. Türkçede bin yıldır kullanılan, yabancılıkları hiç sezilmeyen, halkın günlük konuşma ve yazma diline girmiş olan Arapça-Farsça veya başka yabancı kökenli kelimeleri de dilden, Türkçenin söz dağarcığından atmaya, kovmaya kalkışmanın yeri ve yararı yoktur. Böyle aşırı bir özleştirme Türkçeyi zenginleştirmez, tam tersine yoksullaştırır, onu kelime hazinesi son derece sınırlı, ince anlam farklarını ayırt edemeyen kısır ve anlatım olanakları dar bir dil durumuna düşürür. Bilindiği gibi, yer yüzünde yüzde yüz saf olan hiçbir dil yoktur. En geri kabilelerin dillerinde bile komşu kabilelerin dillerinden alınmış kelimeler vardır. Dilde ırkçı tutum, millî ve ortak dil ilkesine aykırı olduğu gibi, dili de kısırlaştırır ve yoksullaştırır. Unutmayalım ki dil reformunun amacı dar ve anlaşılma sözlüklü yeni bir "Osmanlıca" veya "aydın argosu" yaratma değil, Atatürk'ün defalarca belirtmiş ve vurgulamış olduğu gibi, Türkçeyi herkesin anlayabileceği "millî ve zengin bir dil" durumuna getirmektir.

